

1. התעללות גופנית

א. הגדרות

קשה היא ההגדרה של "התעללות גופנית"; זאת, מעצם תפיסת מושג ההתעללות כבעל משמעות ערכית-נורמטיבית שלילית, המתאר תופעה רבת פנים וכולל בחובו תחום רחב של התנהגויות אפשריות. (פסק דין 98/4596)

הגדרה על-פי חוק העונשין

התעללות גופנית כוללת מעשים אקטיביים או מחדל או התנהגויות שיש בהן הפעלת כוח או אמצעי פיזי אחר לשם גרימת נזק או סבל גופני או נפשי. המחוקק אינו נותן הגדרה כוללת להתעללות גופנית, ומסתפק בהצגת יסודות העברה והתכונות המאפיינות מקרים של התעללות בכלל והתעללות גופנית בפרט. עברה תיחשב כהתעללות גופנית אם יתקיימו בה התכונות האלה:

1. **עברת התנהגות** ולא תוצאה (לפיכך לא נדרש להוכיח גרימת נזק בפועל);
 2. **מעשה אקטיבי או מחדל**;
 3. **הפעלת כוח או אמצעי פיזי אחר** כלפי גופו של הנפגע, במישורין או בעקיפין, הנעשית במידה העלולה לגרום נזק או סבל פיזי-גופני או נפשי-רגשי או את שניהם;
 4. **התנהגות בעלת פוטנציאל לגרימת נזק או סבל**, אשר אפשר ללמוד עליה, בין היתר, מסוגו ומטיבו של המגע או האמצעי שננקט, ממידת הכוח שהופעל ומעוצמתו, מההקשר ומהנסיבות שבהן הופעל הכוח או האמצעי הפיזי, מתדירות הפעלתו וממשך הזמן שבו הוא הופעל, משיטתיות השימוש בכוח או באמצעי הפיזי, מחריגותה של ההתנהגות ומסטייתה מן המקובל בחברה ומשיקולים נוספים;
 5. **הוכחת נזק פיזי או נפשי המשמשת כלי ראיתי** כדי להוכיח את התקיימותו של הפוטנציאל לסבל ולנזק ואת החומרה או את החריגות שבמעשה.
- נקודת המבט המכריעה לצורך קביעת התקיימותה של התנהגות שיש בה עברת התעללות היא זו של המתבונן מן הצד האובייקטיבית - הבוחנת את התנהגותו של המתעלל כלפי הנפגע.
- אפשר להצביע על כמה סממנים אופייניים נוספים להתנהגות שהיא התעללות; לדוגמה:
- **סדרה מתמשכת של מעשים או מחדלים** - הצטברות המעשים (או המחדלים) והתמשכותם על פני זמן הם שיביאו לדרגת חומרה ולאכזריות, להשפלה ולביזוי או להטלת אימה.
 - **מעשה (או מחדל) חד-פעמי** - גם הוא יכול להיות מעשה התעללות גופנית בתנאי שמעשה כזה יאופיין - לעומת

- עברת התקיפה - באחד או ביותר מהמאפיינים האלה: באכזריות, בהטלת פחד ואימה משמעותיים על הנפגע, בהשפלה ובביזוי בולטים של הנפגע, או בפוטנציאל חמור במיוחד של התעללות (פיזית או נפשית) בו.
- בדרך כלל **נועדה ההתנהגות להטלת מרות, להפחדה, לענישה או לסחיטה**, אף כי לא בהכרח.
 - אפשר להצביע על כך שבדרך כלל **"יימצא המתעלל בעמדת כוח או מרות** כלפי קרבנו, באופן שהנפגע מצוי בעמדת נחיתות, ללא יכולת להגן על עצמו" (מתוך פסק דין 89/6954).
- הגדרה נוספת (גוט-אפרת ובן אריה, 2004):
 "התעללות פיזית היא פגיעה חמורה או מתמשכת בילד, מכוונת ולא תאונתית, באמצעות הפעלת כוח פיזי, מכשיר או כלי, הגורמים לחבלות שונות אצל הילד."
- ב. ביטויים של התעללות גופנית**
- ביטויי ההתעללות הגופנית באנשים בעלי מוגבלות דומים בעיקרם לאלו המופיעים בקרב אנשים ללא מוגבלות. הפירוט שלהלן נלקח מתוך חוברות הדרכה לאנשים בעלי מוגבלות שעיקרן תכניות למניעת התעללות שפורסמו בכינוס מיוחד והובאו ארצה במארס 2005 (Myers, 2003):
- **הכאה**
מכות בכל חלקי הגוף, כגון פגיעות בשיניים, באוזניים, בעיניים, בבטן או בכל חלק נוסף בגוף.
 - **דחיפה**
דחיפה הגורמת לנפילה ולפציעה, וכתוצאה מכך נגרמים פצעי שפשוף, כוויות, חתכים, נקע ופציעה נלווית, שברים.
 - **משיכת שיער**
משיכה או מריטה של השיער המותירה אחריה סימני התעללות גופניים.
 - **בעיטות**
בעיטה בחלקי גוף שונים, העלולה לגרום לחבורות או אף לנקע או לשבר.
 - **חניקה**
חניקה המותירה אחריה חבורות.
 - **אחיזה לא הולמת**
אחיזה המותירה אחריה חבורות או העלולה לגרום לשבר ביד ובמקומות שונים.
 - **קשירות**
שימוש מוגזם בקשירות שלא על-פי הנחיה או קריטריונים מקצועיים, המותירות סימנים.
 - **אילוף לאכול, לשתות או לקחת תרופות**
אילוף לאכול, לשתות או לקחת תרופות או מתן יתר של תרופות העלול להביא לפגיעה פיזיולוגית שיש עימה התעללות גופנית והזנחה כאחד.

• עיצוב התנהגותי בלתי-הולם

שימוש בשיטת עיצוב התנהגותי בצורה לא הולמת, העלול לגרום להתעללות גופנית, רגשית ופסיכולוגית, כגון חבלה גופנית בעת ריסון התנהגותי, מניעת מזון כחיזוק שלילי, כליאה בבידוד ועוד.

• השארה במצב עירות זמן רב

השארה במצב עירות זמן רב באופן מכוון.

• נהיגה מסוכנת

נהיגה מסוכנת ולא בטוחה שיש בה כדי להפחיד אנשים בעלי מוגבלות ולפגוע בהם.

• אלימות גופנית המסתיימת בהפלה

ביטוי אלימות גופנית שהוזכרו לעיל כלפי אישה הרה המסתיימים בהפלה.

• ניסיון לרצח.

ג. התעללות גופנית באנשים עם מוגבלות - לקט עובדות

- התעללות גופנית בילדים ובמבוגרים בעלי מוגבלות מלווה על-פי רוב בהזנחה ובהתעללות מינית (50.8%) (Mansell & Sobsey, 2001).
- ילדים בעלי חירשות וכבדות שמיעה נמצאים בסיכון כפול להתעללות גופנית לעומת ילדים ללא מוגבלות (Sullivan & Knutson, 1998).
- ילדים בעלי ריבוי מוגבלויות המאושפזים בבתי חולים פסיכיאטריים נמצאים בסיכון גבוה להתעללות גופנית (Ammerman et al., 1989).
- ילדים בעלי נכות התפתחותית (במיוחד ילדים בעלי פיגור שכלי) מצויים בסיכון להתעללות גופנית פי 3.8 יותר מילדים ללא נכות התפתחותית (Sullivan & Knutson, 1994).
- כמחצית מתוך קבוצת הנשים בעלות מוגבלות גופנית חוות התעללות גופנית ממושכת וקשה העלולה להחמיר את הנכות עצמה (Young, Nosek, Howland, Chanpong, & Rintala, 1997).

ד. סוגיות בנוגע להתעללות גופנית

"ענישה חינוכית"

בשנים האחרונות חל במדינת ישראל מפנה משמעותי בנושא הענישה הגופנית, והמגמה היא לאמץ את הגישה השוללת ענישה גופנית מכל סוג או צורה. ענישה גופנית אסורה על-פי פסיקת בית המשפט (פסק דין 4596/98). היא נתמכת בחוק יסוד כבוד האדם וחירותו, אשר העלה את הדרישה לשמירת כבודו של האדם כערך עליון, ובחוק זכויות הילד (2000). מדברי השופטת בייניש ע"פ 4596/98: "... יש לקבוע, כי ענישה גופנית כלפי ילדים, או השפלתם וביזוי כבודם כשיטת חינוך מצד הוריהם, פסולה היא מכל וכול, והיא שריד לתפיסה חברתית-חינוכית שאבד עליה הכלח.

הילד אינו רכוש הורה; אסור כי ישמש שק אגרוף, שבו יכול ההורה לחבט כרצונו. כך גם כאשר ההורה מאמין בתום לב שמפעיל הוא את חובתו וזכותו לחינוך ילדו... הפעלת ענישה הגורמת לכאב ולהשפלה פוגעת בזכויותיו כאדם. היא פוגעת בגופו, ברגשותיו, בכבודו ובהתפתחותו התקינה. שימוש מצד הורים בעונשים גופניים או באמצעים המבזים ומשפילים את הילד כשיטת חינוך אסור בחברתנו כיום.

פגיעה עצמית

גרימת נזק עצמית היא תופעה מסתורית, דרמטית וקשה לפענוח. היא שכיחה בקרב אנשים בעלי מוגבלות וללא מוגבלות, בקרב צעירים ומבוגרים. היא יכולה להיגרם מפגיעה עצמית או מהרעלה כתוצאה מתרופות (Horrocks & House, 2002), ויש המתייחסים אליה כאל תופעה התנהגותית (Self-Injurious Behavior - SIB).

פגיעה עצמית היא פגיעה מכוונת של אדם בגופו, ללא עזרת אדם נוסף, שהיא חמורה דיה כדי לגרום נזק רקמתי משמעותי, כגון הכאת הגוף, נשיכות, סריטות, חתכים, כוויות, חיטוט בעור, צביטות ושפשופים, הכאת הראש והטחתו (Symons & Thompson, 1997; Gorman-Smith & Matson, 1985; Winchel & Stanley, 1991). פגיעה עצמית מאופיינת בהתאם לסוג הפגיעה ולחומרתה: היא חד-פעמית או חוזרת על עצמה, מופיעה באופן מחזורי או לסירוגין. לפגיעה עצמית סיכונים בריאותיים המשפיעים באופן ישיר ועקיף על איכות חייו של האדם, של בני משפחתו ושל הסובבים אותו (Symons, Koppekin & Wehby, 1999).

הפגיעה יכולה להיות מושפעת מגורמים פסיכולוגיים, נזק-ביולוגיים וגנטיים. היא יכולה לנבוע ממקור התנהגותי, כתוצאה מהפרעה נפשית או ממחלת נפש או כתוצאה מלקות קוגניטיבית (Ferry, 1994).

סביבה מתעללת משבשת את הוויסות הפיזיולוגי והרגשי של האדם הנפגע בגין חוויות טראומטיות המעוררות אימה, זעם ויגון. מצב רגשי זה נפסק לעתים על-ידי פגיעה מכוונת בגוף, וכך נוצר הקשר בין התעללות בילדות לבין התנהגות של חבלה-פגיעה עצמית. הפגיעה העצמית היא מנגנון מרשים של הרגעה פתולוגית שבו הנפגע מנסה לעורר, ולו לזמן קצר, מצב פנימי של רווחה ונינוחות (הרמן, 1994).

עיון בספרות המקצועית מצביע על כמה קבוצות של אנשים עם מוגבלות המצויות בסיכון:

- אנשים עם אוטיזם
- אנשים עם ליקויי ראייה
- אנשים עם פיגור שכלי. בתוכם זיהו חוקרים כמה תסמונות מיוחדות, כגון תסמונת על שם קורנליה-דה-לאנג ותסמונת על שם סמית מגניס (Finucane, Dirricle & Edelson, 1995; Ferry, 1994; Gorman-Smith & Matson, 1985; Simon, 2001).

תופעות של הכאת הראש והטחתו בקיר או ברצפה או של נענוע הגוף נפוצות בקרב ילדים כחלק מהתפתחות המוטורית או כחלק מהתקפי זעם האופייניים לגיל. ככל שהילד גדל, כך גדל הסיכוי שהתופעות תיעלמנה לטובת

התנהגות בוגרת של שימוש בשפה ובתקשורת. בקרב ילדים בעלי מוגבלות אפשר לצפות שתופעות אלו תימשכנה לאורך שנים רבות יותר. הסיבה לכן היא שהתפתחותם איטית בדרך כלל, וכן שהסביבה מתעלמת מהתנהגויות אלו ובכך מחזקת אותן והופכת אותן לחלק מהרפרטואר ההתנהגותי של הילד בעל המוגבלות.

2. התעללות רגשית ופסיכולוגית באנשים עם מוגבלות

התעללות רגשית ופסיכולוגית היא קשה והרסנית. יש בה כדי לנתץ מבפנים משפחות ואת האדם עצמו. האלימות רוחשת מתחת לפני השטח, ברובד התקשורת הלא-מילולית. על פני השטח אין רואים דבר, או רק מעט שבמעט (היריגוין, 2002).

התעללות רגשית ופסיכולוגית היא המורכבת מבין סוגי ההתעללויות. היא חמקמקה, ואינה משאירה סימנים חיצוניים, ולכן היא גם קשה לאיתור. קשה לבודד אותה משאר סוגי ההתעללויות, ולעתים היא מתלווה אליהם. התעללות גופנית ומינית והזנחה גורמות נזק פסיכולוגי הרסני הדומה לעתים באפיונו לביטויי התעללות רגשית ופסיכולוגית (או'האגאן, 1993).

א. הגדרה

הספרות המקצועית העוסקת בהתעללות באוכלוסייה הכללית ובאנשים עם מוגבלות משתמשת במושגים של "התעללות רגשית" ו"התעללות פסיכולוגית", ולחילופין, במושג "התעללות נפשית", כפי שמופיע בחוק העונשין, סעיף 368: "העושה בקטין או בחסר ישע מעשה התעללות גופנית, נפשית או מינית".

עיון בספרות מקצועית העוסקת בהתפתחות הרגשית והפסיכולוגית של ילדים מלמד כי התפתחות רגשית אינה מילה נרדפת להתפתחות פסיכולוגית, ולכן מוצעות ההגדרות הבאות להתעללות רגשית ופסיכולוגית:

"כל התנהגות הפוגעת בפוטנציאל היצירתי וההתפתחותי של כל אחד מהיכולות או מהתהליכים המנטאליים המכריעים של האדם - הכרה, אינטליגנציה, תפיסה, שפה, זיכרון, קשב ומוסר - או מקטינה אותם" (או'האגאן, 1993).

"התנהגות הרסנית שיטתית וחוזרת של ההורה, אשר מעוותת, חוסמת, או הורסת התפתחות חיובית של תחושת זהות והערכה עצמית, ומחבלת בתפקודים הרגשיים ו/או האינטלקטואליים של הילד ובסיכויי ליצור קשרים בין אישיים בהווה ובעתיד" (Garbarino, Guttman & Seeley, 1987).

התעללות נפשית היא פגיעה שעלולה להיות לה השפעה מכרעת גם על התפתחותו הפיזית של הילד ועל בריאותו. ההתעללות הנפשית/רגשית היא פעמים רבות תופעה נלווית לסוגי התעללות אחרים ובנוסף תוצאה של היות הילדים עדים לאלימות במשפחה (ישנה הערכה שכ-600,000 ילדים בארץ עדים לאלימות במשפחה). לסוג התעללות זה אין סימנים של חבלה חיצונית, ולכן יש לחפש אחר אינדיקטורים התנהגותיים.

התעללות נפשית קשה להגדרה וקשה לאיתור. קושי מרכזי אחד הוא הגבול המטושטש בין התנהגות הורית שעדיין נחשבת למקובלת לבין התנהגות הנחשבת התעללות. בכל הורות, וגם בהורות התקינה ביותר, ישנם מקרים שבהם

ההורים פוגעים בלי משים ברגשותיהם של ילדיהם. במשפחות שבהן יש התעללות נפשית, הפגיעה הנפשית היא חזקה ומסבה נזקים של ממש לילד. התעללות נפשית מתרחשת כלפי בני נוער, כלפי ילדים ובמידה רבה גם כלפי תינוקות ופעוטות.

ב. ביטויים של התעללות רגשית ופסיכולוגית

קיים חומר מחקרי מועט יחסית בכל הקשור להתעללות רגשית ופסיכולוגית באנשים עם מוגבלות. יחד עם זאת, הדאגה בקרב אנשי מקצוע ומחקר באשר להשלכותיה הקשות על ילדים, על בני נוער ועל בוגרים עם מוגבלות הולכת וגוברת (Sobsey, 1994). החוקרים קנוטסון וסאליבן (Knutson & Sullivan, 1994) בדקו למעלה מ-50,000 תיקים של ילדים החיים בארצות הברית שנפגעו. הם מצאו כי ילדים עם מוגבלות התפתחותית היו בסיכון להתעללות רגשית ופסיכולוגית פי 3.4-4 יותר מילדים ללא מוגבלות התפתחותית, ובמיוחד ילדים עם פיגור שכלי, שהיו בסיכון גבוה פי 3.8 מילדים ללא מוגבלות.

התעללות רגשית ופסיכולוגית מתרחשת גם ברובד של התקשורת הלא-מילולית. עקב זאת, אנשים רבים עם מוגבלות מתקשים לחשוף את הקורה להם, מחד גיסא, ואנשי המקצוע מתקשים לאבחן את ההתעללות, מאידך גיסא. עובדה זו מעמידה אנשים עם מוגבלות בסיכון גבוה להתעללות רגשית ופסיכולוגית (Garbarino, Brookhouser & Autier, 1987). התעללות רגשית ופסיכולוגית באנשים עם מוגבלות יכולה לבוא לידי ביטוי באופנים שונים:

• דחייה

גישה עוינת של הורה או מטפל המתבטאת בהתרחקות מהמטופל, בהסתייגות ממעשיו ובדיכוי ניסיונו לקרבה.

• התעלמות

חוסר עניין בצרכים ובמסרים שהילד/הבוגר בעל המוגבלות מעביר להורה או למטפל; מניעת גירויים שהם חיוניים להתפתחות הילד כמו משחק, מגע ואפילו שיחה ואי-מתן מענה לצורך שלו ליצור קשר (אחד הביטויים להתעלמות הוא תגובות רגשיות בלתי-הולמות מצד המטפל הנותנות למטופל הרגשה שאינו בעל ערך).

• הפחדה

שימוש באלימות מילולית ויצירת אווירה של איום ולחץ, הגורמים לאדם לבנות את תמונת עולמו כמקום עוין (הפחדה יכולה לבוא לידי ביטוי במבטים, בתנועות שמטרתן ליצור תחושת פחד, באיומים מילוליים, בהרס רכוש, בפגיעה בחיות, בהנחת כלי נשק לראווה, בטיפול בצורה גסה ופוגעת או בנהיגה פראית). הפחדה גורמת להסתגרות, להתכנסות ולפגיעה ביכולת לתת אמון באדם ובסביבתו.

• בידוד

ניתוק ממהלך החיים הרגיל, הפרעה ליצירת קשרים חברתיים מחוץ למשפחה או למסגרת שבה האדם שווה, מבלה, מטופל, עובד או חי, כגון איסור על קיום קשרים חברתיים באמצעות העברת מסרים האומרים כי לסביבה כוונות

שליליות ("הם רוצים רק לפגוע בך") או בדרכים היוצרות תחושת בידוד וניכור אצל האדם, כגון הגבלתו לסדר יום קפדני.

- **השחתה או הדחה**

העברת כללי התנהגות שאינם מקובלים בחברה, כמו התנהגות עבריינית ואנטי-חברתית העלולה לשבש את התפתחותו החברתית הנורמאלית של הילד, כגון עידוד לצריכת תרופות או סם.

- **ענישה**

סירוב לדבר, התעלמות מבקשות, שימוש בתכנית התנהגותית ובחיזוקים שליליים, בניגוד להסכמתו של האדם שנפגע או התייחסות משפילה; מניעת עזרים החיוניים לשמירה על עצמאותו של האדם, כגון מניעת עזרי ניידות או עזרי תקשורת.

- **שימוש בעקיצות מילוליות ובלתי-מילוליות, בקללות, בלעג ובבוז**

לעג למגבלתו של האדם, לתרבותו, למנהגיו, לדתו, למראהו או לטעמיו האישיים; ביקורת הרסנית, מלווה בבוז, כלפי המטופל/בן הזוג, כלפי משפחתו וכלפי הסביבה שהוא חי בה. אלימות זו היא קרה, והיא מורכבת מהכפשות, מרמיזות עוינות, מהתנשאות ומעלבונות. (היא יכולה להתבטא באנחות רמות, במשיכת כתפיים, במבטים מלאי בוז, בכפלי משמעות, בהערות מעליבות ובהטלת ספק ודופי בכל דבריו ומעשיו של האדם השני).

- **ניצול / סחיטה רגשית**

תיעול לתוך רגשי אשמה לשם סיפוק צרכים אישי המקשה על הנפגע להתפנות להתמודדות עם משימות הגיל וההתפתחות (נשים בעלות מוגבלות גופנית, לדוגמה, נמצאות בסיכון גבוה לניצול ולסחיטה רגשית. בגלל מיעוט ההזדמנויות להכיר בני זוג, בגלל בעיות של נגישות ובידוד חברתי הן תעדפנה לעתים לראות את הקשר האלים שבו הן מצויות כהזדמנות היחידה לזכות בנישואין, במיניות ובילדים).

- **הפחתה, הצדקה והאשמה; הכחשת ההתעללות**

הכחשת העובדה שאנשים בעלי מוגבלות יכולים לחוות כאב גופני או רגשי; הצדקת חוקים המגבילים אוטונומיה, כבוד ויחסי גומלין; תירוץ ההתעללות כביטוי של נטל טיפול; האשמה של הנכות כסיבה להתעללות; טענה שהנפגע אינו מהימן, ואי אפשר להאמין לו; הצדקת המעשה באמירה ש"אף אחד אחר לא היה מוכן לטפל באדם בעל מוגבלות".

3. התעללות מינית באנשים בעלי מוגבלות

אנשים בעלי נכות התפתחותית מצויים בסיכון גבוה להתעללות מינית. יש הטוענים כי 90% מהם ייפגעו מינית במהלך חייהם... (Sobsey & Doe, 1991).

אופיה הכרוני של ההתעללות המינית באנשים בעלי מוגבלות הוא עובדה מפחידה. למעלה מ-80% מבין בעלי המוגבלות שנפגעו מינית חוו אפיזודות מורכבות וחוזרות של התעללות (Sobsey, 1994; Sobsey & Doe, 1991; Sullivan et al., 1991).

א. הגדרות

טבען של הגדרות שאינן בהכרח הטובות ביותר, אלא הן מספקות מערכת מושגית שנועדה לשימוש מחקרי, טיפולי או ייעוצי. ההבדל בין ההגדרות טמון בשימוש העיקרי שאנשי המקצוע עושים בהן. ההגדרות להתעללות מינית שנבחרו הן ההגדרה על-פי חוק, שהמושג המופיע בה הוא "עברות מין", והגדרה טיפולית, הלקוחה מתוך עבודותיהם של החוקרים מנסל וסובסי (Mansell & Sobsey, 2001) ושל סובסי (Sobsey, 1994), הדנה ב"אלימות מינית".

הגדרה על-פי החוק: עברות מין

חוק העונשין תשל"ז-1977, תיקון תשמ"ח, סעיפים 345-348 ו-351 מגדיר עברות מין:

1. עברת אינוס
2. בעילה אסורה בהסכמה
3. מעשה סדום
4. יחסי מין בין מטפל נפשי למטופל
5. מעשה מגונה
6. מעשה מגונה בפומבי
7. עברות מין במשפחה ובידי אחראי על חסר ישע.

להלן הפירוט של עברות המין:

1. עברת אינוס, סעיף 345 (תיקון: תשמ"ח, תש"ן, תש"ס, תשס"א)

בעילת אישה שלא בהסכמתה החופשית, או בהסכמה שהושגה במרמה עקב שימוש בכוח, גרימת סבל גופני, הפעלת אמצעי לחץ אחרים או איום באחד מאלה; בעילת קטינה מתחת לגיל 14 - גם אם הבעילה נעשתה בהסכמתה; בעילת אישה תוך ניצול מצב של חוסר הכרה שבו האישה שרויה או תוך ניצול היותה חולת נפש או לקויה בשכלה, עובדה היכולה למנוע ממנה התנגדות. בעילה מוגדרת על-פי החוק כ"החדרת איבר מאיברי הגוף או חפץ לאיבר המין של האישה".

2. בעילה אסורה בהסכמה, סעיף 346 (תיקון: תשמ"ח, תש"ן, תשס"ד)

בעילת קטינה שמלאו לה 14 שנים וטרם מלאו לה 16 שנים בהסכמה. החוק פוטר מאחריות פלילית אדם המקיים יחסי מין עם קטינה, אם המעשה נעשה במסגרת יחסי רעות, והפרשי הגיל ביניהם אינו עולה על שנתיים, ואין ניצול לרעה של מעמד (חוזר המנהל הכללי של משרד החינוך "הוראות קבע" תשס/2(א), סעיף 2 - 2.1).

3. מעשה סדום, סעיף 347 (תיקון: תשמ"ח, תש"ן, תש"ס, תשס"ד)

מין אנאלי או אורלי שנעשה בקטין או בקטינה שטרם מלאו להם 18 שנה, גם אם בהסכמה, תוך ניצול יחסי תלות ומרות. לפי הגדרת החוק הכוונה ל"החדרת איבר מאיברי הגוף או חפץ לפי הטבעת של אדם או החדרת איבר מין לפיו של אדם".

4. יחסי מין בין מטפל נפשי למטופל, סעיף 347א (תיקון: תשס"ד)

מטפל נפשי ("מי שעוסק, באופן מקצועי, במתן טיפול נפשי כמשלח יד או מכוח תפקיד, והוא פסיכולוג, פסיכיאטר או עובד סוציאלי, או מי שמתחזה לאחד מאלה") הבוהל אישה או העושה מעשה סדום באדם, שמלאו להם 18 שנים, במהלך התקופה שבה ניתן להם טיפול נפשי על ידו ועד תום שלוש שנים מסיום הטיפול כאמור, בהסכמה שהושגה תוך ניצול תלות נפשית ממשית בו, שמקורה בטיפול הנפשי שניתן להם על ידו. מעשים שנעשו במהלך התקופה שבה ניתן הטיפול הנפשי ייראו כאילו נעשו תוך ניצול תלות נפשית ממשית.

5. מעשה מגונה, סעיף 348 (תיקון: תשמ"ח, תש"ן, תש"ס, תשס"א, תשס"ד)

"מעשה לשם גירוי, סיפוק או ביזוי מיניים". מדובר במעשים מיניים אחרים, שאינם כלולים בסעיפים הקודמים, הנעשים בגופו של אדם.

6. מעשה מגונה בפומבי, סעיף 349 (תיקון: תשמ"ח, תש"ן)

מעשה מגונה בפומבי בפני אדם אחר או קטין שטרם מלאו לו שש עשרה שנים, ללא הסכמתו, תוך ניצול יחסי תלות, מרות, חינוך, השגחה, עבודה או שירות.

7. עברות מין במשפחה ובידי אחראי על חסר ישע, סעיף 351 (תיקונים: תש"ן, תשס"ג)

עברת אינוס, מעשה סדום, מעשה מגונה באדם שהוא קטין, והוא בן משפחתו, או באדם שהוא חסר ישע, והוא אחראי עליו. ההגדרות לסעיף זה הן: אח או אחות חורגים; "צאצא בן זוג של הורה, המתגורר עם מי שנעברה בו עברה"; אחראי על חסר ישע: "כהגדרת 'אחראי על קטין או חסר ישע', בסעיף 368א"; בן משפחה:

1. הורה; בן זוג של הורה אף אם אינו נשוי לו; סב או סבתא

2. מי שמלאו לו חמש עשרה שנים והוא אחד מאלה: אח או אחות; אח או אחות חורגים, דוד או דודה, גיס או גיסה.

הגדרה מההיבט הטיפולי: אלימות מינית

אלימות מינית היא התעללות מינית (sexual abuse) ותקיפה מינית (sexual assault). התעללות מינית היא כל פעילות מינית שתוצאתה פגיעה או נראה שיש בה כדי לפגוע באדם. על-פי רוב היא כוללת שימוש בכוח גופני, בסמכות, בכפייה או בתיאור מסולף. לעתים קרובות מתקשרת התעללות מינית לצורות אחרות של התעללות, כגון גופנית, רגשית ופסיכולוגית.

התעללות מינית כוללת היבטים של התעללות בילדים, התנהגות מינית נכפית או מופעלת בכוח ו/או פעילות מינית בין

ילד לבין מבוגר ממנו (ילד או בוגר), בין אם בכפייה ובין אם לאו. התעללות מינית מכסה טווח רחב של פעולות: גילוי עריות, תקיפה מינית, ליטוף איברי מין, חשיפה לפעילות לא מוסרית, טקסים מיניים, מעורבות בפורנוגרפיה. תקיפה מינית כוללת יחסי מין הנעדרים הסכמה מרצון של הצדדים המעורבים.

ב. לקט עובדות הקשורות בהתעללות מינית באנשים בעלי מוגבלות

- בנים צעירים בעלי נכות התפתחותית (בגיל 6-12 שנים) נפגעים מינית יותר מבנים ללא נכות התפתחותית בני אותו הגיל (Sobsey, Randall & Parilla, 1997).
- התעללות מינית בילדים בעלי נכות התפתחותית מדווחת פחות מאשר התעללות מינית בילדים ללא מוגבלות (Sullivan & Knutson, 1994).
- ילדים בעלי פיגור שכלי מצויים בסיכון גבוה להיפגע מינית פי 4 יותר מילדים ללא פיגור שכלי ומילדים בעלי מוגבלות גופנית, תחושתית, בריאותית או לקויות למידה (Sullivan & Knutson, 1994).
- אחוז גבוה מבין הנשים בעלות מוגבלות גופנית חוו התעללות גופנית או מינית. הפוגעים העיקריים הם בעלים, בני זוג ומטפלים (Young, Nosek, Howland, Chanpong, & Rintala, 1997; Nosek, 1995).
- בנות בעלות אוטיזם נאנסות מכיוון שאינן מבינות את חומרת המעשה ואינן יודעות להתנהג באסרטיביות ולהגן על עצמן במצב לא רצוי (Son-Schoones & Bilsen, 1995).
- כמחצית מבין הילדים ובני הנוער בעלי יריבו מוגבלויות המאושפזים בבית חולים פסיכיאטרי סבלו מהתעללות מינית. אחוז גבוה מתוכם עברו התעללות לראשונה לפני שמלאו להם שנתיים (Van-Hasselt, Ammerman, Hersen, 1989).
- ילדים בעלי התנהגות מאתגרת מצויים בסיכון הגבוה ביותר להיפגע מינית לעומת ילדים אחרים בעלי מוגבלות (Sullivan & Knutson, 1994).
- חיים במסגרת פנימייה הם גורם סיכון מרכזי עבור ילדים חירשים וכבדי שמיעה לחוות התעללות מינית וגופנית. הפוגעים העיקריים הם אב/אם הבית, תלמידים מבוגרים יותר וחברים בני אותו הגיל. בנים חירשים שחיו בפנימיות והיו קרבנות להתעללות גופנית ומינית השתמשו יותר בסמים ובאלכוהול והפכו לפוגעים מינית בעצמם (Sullivan & Knutson, 1998; Mertens, 1996).
- גילו הממוצע של אדם פוגע שהוא חירש או כבד שמיעה הוא 13-14 שנים. גילו הממוצע של הנפגע הוא 7-8 שנים (Finkelhor, 1994); 49% מבני הנוער הפוגעים מינית היו בעצמם קרבנות (Becker, 1994).
- אפשר למצוא פדופיליות בקרב נשים חירשות (Vernon & Rich, 1997).
- רוב הפגיעות המיניות בילדים בעלי מוגבלות תקשורתית מתרחשות בבית, על-ידי אנשים המוכרים להם בתוך המשפחה: הורים, בני המשפחה המורחבת, כולל הורים אומנים וחורגים, סבים/סבתות, דודים ובני זוג. 40% מתוך

הפגיעות מחוץ למשפחה הן מיניות, והפגיעה מתבצעת על-ידי שמרטפים, כמרים, נהגים, מטפלים, תלמידים מבוגרים, חברים ושכנים (Sullivan & Knust, 1998).

ג. ביטויים של התעללות מינית

• הטרדה מילולית

הטרדה באמצעות מילים, ביטויים ורמיזות בעלות אופי מיני.

• מגע מיני לא רצוי באיברים אינטימיים

ליטוף איברי המין, נגיעות או צביטות בשדיים.

• חשיפה לאיברים מיניים

חשיפה לאיברים מיניים באמצעות פורנוגרפיה או התערטלות.

• מניפולציה בשעת אקט מיני

אקט מיני המלווה בהטעיה, בשכנוע או בשימוש בכוח.

• הפלה, סירוס או היריון לא רצויים/כפויים

הפלה או היריון לא רצויים או סירוס שנעשים בכפייה.

• קיום יחסי מין בכפייה

קיום יחסי מין בכפייה כשהאדם אינו מצוי בהכרה, או שאינו רוצה, או שהוא חושש לומר כי אינו רוצה.

• פגיעה פיזית במהלך קיום יחסי מין או פגיעה באיברי מין

פגיעה באיברי המין, שימוש בחפצים באופן אנאלי או אוראלי.

• אונס.

4. הזנחה בקרב אנשים בעלי מוגבלות

קיים חומר עיוני ומחקרי מועט ביותר העוסק בנושא. המידע הקיים מתייחס להתעללות ולהזנחה בכפייה אחת ואינו מתייחס לתופעת ההזנחה באופן מובחן משאר סוגי ההתעללות. כמו כן, המידע הקיים מתייחס לכל האוכלוסייה וכמעט אי-אפשר למצוא הבחנה ברורה בין סוגי המוגבלויות או בין קבוצות גיל שונות.

הזנחה היא צורת התעללות מזיקה ביותר, הקיימת לעתים קרובות מתחת לפני השטח ולכן היא גם קשה לאיתור. מהשימוש במונחים "התעללות" ו"הזנחה" בנשימה אחת אפשר להניח כי שכיחותה של תופעת ההזנחה דומה לשכיחותם של שאר סוגי ההתעללות.

א. הגדרה

הזנחה היא כישלון לספק טיפול או שירותים הנחוצים לשמירה על בריאותו, על ביטחונו ועל רווחתו האישית של האדם עם המוגבלות. אפשר להבחין בין סוגי הזנחה שונים: הזנחה רגשית, הזנחה חינוכית, הזנחה רפואית והזנחה גופנית.

הזנחה היא שרשרת מחדלים הנוגעים לילד או שהיא אי-עשיית פעולות מצד ההורה הנוגעות לילד. ההורה נכשל בטיפול בילד ובסיפוק צרכיו הבסיסיים, דבר המונע מהילד שגשוג פיזי ונפשי.

ההזנחה הרסנית להתפתחות הילד במידה שווה להתעללות פיזית, ולעתים, אף הרסנית יותר. למרות זאת, היא קרובה פחות למודעות הציבור ופחות מאמצים נעשים לאיתורה. חשוב שנכיר את הסימנים ונדווח לרשויות המתאימות על חשד לקיום הזנחה בילד.

ארבעת סוגי ההזנחה יכולים לבוא יחדיו או בנפרד. ההורים הם בדרך כלל הפוגעים העיקריים בכל הקשור להזנחה, במיוחד אמהות (Sobsey, 1994; Sullivan & Knuston, 1998).

הזנחה רגשית

הזנחה רגשית או התפתחותית מתרחשת כאשר נמנעים מהאדם יחסי גומלין אנושיים בסיסיים, שהילד, המתבגר או הבוגר בעל המוגבלות זקוק להם להתפתחותה של התנהגות נורמטיבית ותקינה.

הזנחה חינוכית

הזנחה חינוכית מתרחשת כאשר לא מסופקים שירותי חינוך הולמים.

הזנחה רפואית

הזנחה רפואית מתרחשת כאשר לא מסופק טיפול רפואי שיקומי נדרש והולם, כולל מכשור וציוד רפואי/שיקומי. לפעמים הורים לילדים בעלי מוגבלות בוחרים שיטות טיפול משלהם, שלא על-פי ההנחיות הרפואיות, כמו, לדוגמה, הימנעות ממתן תרופות וכדורים או בחירה בטיפולים משלימים/ אחרים מסיבות אידאולוגיות או אחרות. בקרב אנשי מקצוע קיימת עמימות לגבי הגדרת התוצאה כהזנחה. הנושא אינו חד-משמעי, ואין להתייחס אליו בשונה מההתייחסות לזכותו של הורה להחליט על טיפול רפואי אחר/שונה לגבי ילד שאינו בעל מוגבלות.

הזנחה גופנית

הזנחה גופנית מתרחשת כאשר מתקיימות פעולות המפריעות או מונעות את התפתחותו התקינה של הילד, המתבגר או הבוגר בעל המוגבלות או כאשר הן חוזרניות וקיצוניות ובאות במטרה לפגוע בו. הכוונה לאי-סיפוק צרכים בסיסיים, כגון: מזון, ביגוד, מחסה, השארה לבד למשך זמן ממושך ואי-דאגה לטיפול רפואי ולהשגחה, ולגרימת סכנה (Robins, 2000).

ב. ביטויים של הזנחה

הזנחה בקרב אנשים בעלי מוגבלות יכולה לבוא לידי ביטוי באופנים שונים:

- **מניעת דברים החיוניים לחיי יום-יום**
למשל: מניעת מזון, בגדים, מחסה או הסעה; מניעת תרופות, מכשור או טיפול רפואי נדרש
- **השארה לבד למשך זמן ממושך**
ללא דרך לקרוא לעזרה בבית או ברכב
- **העדר השגחה**
השארת הילד או הבוגר לבדו למשך זמן ממושך בבית או מחוצה לו עד כדי סיכון שלומו או בריאותו
- **סירוב להאכיל את חיות הבית**
סירוב של המטפל הישיר או בן הזוג להאכיל את חיות המחמד או את חיות ההנחיה
- **השארה בשירותים או בבגדים מלוכלכים**
אי-החלפת בגדים, השארה בבגדים מלוכלכים במשך זמן רב
- **מניעת יחסי גומלין אנושיים בסיסיים**
לצורך התפתחות התנהגות נורמטיבית ותקינה
- **אי-מתן טיפול גופני/רפואי שיקומי נדרש והולם**
ובכלל זה אי-סיפוק מכשור וציוד רפואי/שיקומי ואי-מתן תרופות.

5. ניצול כלכלי של אנשים עם מוגבלות

חלק מהחומרים המובאים כאן הנם מתוך הספר: "התעללות בזקנים: התערבות ומניעה", מאת: אורלי אינס קניג, שרה אלון וורד בן דויד. 2007. הוצאת אשל.

החומר המובא כאן ברובו עוסק באנשים זקנים שחלקם הם גם אנשים עם מוגבלות וחסרי ישע. אנו עושים השלכה בהקשר לניצול כלכלי מקבוצת גיל זו על כלל האנשים עם המוגבלות.

א. הגדרה

פעולה, שימוש או ניצול בלתי-הולם ולא חוקי של כספים ו/או משאבים כלכליים אחרים של אנשים זקנים, בניגוד לרצונם או ללא ידיעתם או תוך הפעלת לחץ והשפעה השוללים מהם את חופשת הבחירה (Wolf & Pillemer, 1984).

הניצול הכלכלי יכול ללבוש צורות מגוונות, הכוללות הונאה, גניבת כסף או רכוש, הפעלת לחץ למתן כספים, גרימת הוצאות כספיות מוגזמות או החתמה על מסמכים בעלי השלכות כלכליות וכספיות בניגוד לרצונם של הזקן או ללא הסכמתו מדעת (עמותת המשפט לשירות הזיקנה).

ההגדרה כוללנית ורחבה בשל הקושי לקבוע את התחום בין התנהגות לא נאותה, ניהול לקוי של הרכוש או קבלת כסף או רכוש תוך הפעלת שכנוע והשפעה, לבין מה שמוגדר כניצול כלכלי. קושי נוסף הוא כאשר מדובר במערכת יחסים בין הורים לילדיהם, שכן, מתן כסף או רכוש מקובל במסגרת המשפחתית. אם כן, מה בין נתינה מרצון לבין סחיטה רגשית, מניפולציה, איום ותמרון ההורה הזקן למתן כסף? ניצול מתרחש כאשר מישהו משתמש בכוחו ובהשפעתו על-מנת להשיג תמורה כספית. השפעה מושגת על-ידי מתק שפתיים וחנופה או על-ידי שימוש בכוח פיזי או מילולי, כמו איומים, הפחדה וסחיטה. שליטה כלכלית תושג ביתר קלות כאשר הקרבן תלוי במנצל ופוחד ממנו.

ב. היקף התופעה

בנתוני סקר ארצי להתעללות והזנחת זקנים נמצא כי 18% מכלל הזקנים נחשפו לסוג אחד או יותר של התעללות. מתוכם 6.6% דיווחו על ניצול כלכלי (איזיקוביץ, לבנשטיין ווינטרשטיין, 2005). אין בידינו נתונים על ניצול כלכלי בקרב אנשים עם מוגבלות.

ג. מי מנצל?

- בני משפחה - הורים, אחים, ילדים (בולטים יותר מאפיינים של אבטלה, בעיות נפשיות והתמכרויות); מטפלים;
- חברים או קרובים אחרים אשר ממלאים תפקיד אמון כגון שכן או עורך דין.

ד. מאפיינים

אנשים עם מוגבלות מהווים מטרה קלה לניצול.

- אנשים עם מוגבלות פיזית קשה
- סובלים מפגיעה קוגניטיבית
- סובלים מפגיעה נפשית
- יחסי תלות עם הפוגע

ה. סימנים לתופעות הניצול הכלכלי

- סירוב להשתמש בכסף לצרכים נדרשים, ללא קבלת רשות מן הפוגע;
- חוסר מידע בנוגע להכנסות החודשיות;
- העדר טיפול בחשבון הבנק;
- אין ברשות האדם פנקס צ'קים או כרטיס כספומט;
- מכירת נכס ללא ידיעת האדם;
- העלמת חפצים יקרי ערך מהבית;

- מטפל עיקרי או אדם זר המבטיח לטפל באדם עד אחרית ימיו תמורת רכוש;
- אורח חיי האדם ורמת חייו אינם הולמים את הכנסותיו.

נ. ביטויים התנהגותיים של החשוד בפגיעה

- סוגר או נועל את האדם בחדרו.
- מונע ממנו להשתתף בפעילות משפחתית, דתית או חברתית.
- מונע ממנו קשר טלפוני, קבלת דואר ושליחתו, מונע קשר עם אנשי מקצוע.
- מקבל החלטות (כסף, רכוש) בעבורו מבלי לשתפו.
- מכריח אותו לעשות דברים בניגוד לרצונו (מעבר למסגרת מוסדית, שינוי צוואה, מתן ייפוי כוח, ביצוע פעולות בנקאיות).
- מגלה עניין ברכוש האדם ובהכנסותיו.
- מבקש להיות אפוטרופוס.
- מחתים אותו על מסמכים (ייפוי כוח, צוואה), תוך כדי איום או הפעלת לחץ; אינו מסביר לו על מה חתם.
- לוקח את כספי הקצבאות.
- חותם על צ'קים או פודה צ'קים בשמו.
- מוכר את הבית ללא רשותו.
- חי עמו ונתמך כלכלית מבלי להשתתף בהוצאות.
- מעלים חפצי ערך מהבית.
- מבודדו מבני משפחתו בטענה שאין להם עניין בו וכי רק הוא ידאג לו יטפל בו.

ז. "נורות אזהרה" שהאדם נחשף לסוג של ניצול כלכלי

- אורח חיי המטופל ורמת חייו אינם הולמים את המשאבים הקיימים ברשותו.
- חוסר יכולת פתאומית לשלם חשבונות שוטפים, כגון חשבון חשמל.
- הפסקת שימוש בשירותים קיימים מפאת חוסר כסף, כגון הפסקת ביקורים במרכז יום.
- חוסר ציוד עזר לתפקוד - מכשיר שמיעה, משקפיים.
- סירוב להשתמש בכסף לצרכים הנדרשים, ללא קבלת אישור מהחשוד.
- גילוי עניין ברכוש האדם ובצוואתו מצד שכנים, מטפלים וזרים.